

ΖΑΧΑΡΙΑΣ Ν. ΤΣΙΡΠΑΝΛΗΣ

ΜΟΡΦΕΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΟΥ ΚΥΠΡΙΑΚΟΥ ΜΟΝΑΧΙΣΜΟΥ ΜΕ ΤΗΝ ΚΑΘΟΛΙΚΗ ΔΥΣΗ (17ος αι.)

Στον φίλο Θεόδωρο Χ. Παπαδόπουλλο

Θα ξεκινήσω* με μια παρατήρηση που ίσως ακουστεί παράξενα: κατά τον 17ον αι., τουλάχιστο ως το 1670, ο Κύπριος μοναχός ή ο άνθρωπος της Κυπριακής Εκκλησίας και γενικά ο λόγιος της Κύπρου αισθάνεται πιο κοντά του τη Βενετία, τη Νάπολη, τη Ρώμη, παρά την Κωνσταντινούπολη, την Αλεξάνδρεια ή τα Ιεροσόλυμα. Γιατί; Η εξήγηση δεν είναι δύσκολη.

Μετά το 1570/71 τα βλέμματα των Κυπρίων είναι στραμμένα προς τους δούκες της Σαβοΐας, τους μεγάλους δούκες της Τοσκάνης, προς τους Ισπανούς, τους Γάλλους, τους Βενετούς. Από αυτούς περιμένουν βοήθεια για ν' απαλλαγούν από τον τούρκο δυνάστη. Είναι γνωστά τα ποικίλα σχέδια ή οι ασκήσεις «επί της αμμοδόχου», όπως θα λέγαμε σήμερα. Όλα διαπνέονται από αισιόδοξη διάθεση για την επιτυχία της στρατιωτικής επιχείρησης.

Οι πρωτεργάτες που έχτισαν τις γέφυρες επικοινωνίας με τις χριστιανικές δυνάμεις της Καθολικής Δύσης ανευρίσκονται, κατά υψηλότατο ποσοστό, στους κόλπους της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Κύπρου. Η βιβλιογραφία είναι γνωστή: τα δεδομένα της έρευνας ως σήμερα αναντίρροπα! Δεν θα επιμείνω σ' αυτά.

Να τονίσω μόνο ότι η αισιόδοξη οπτική, βάλαμο απαραίτητο στη ψυχή των υπόδουλων Κυπρίων, συμπορεύθηκε από κοινού με την επιβίωση, μέσα από πολλές βέβαια παραμορφώσεις, της λεγόμενης σταυροφορικής

* Μέρος του παρόντος κειμένου μού εχρησίμευσε στην εισήγηση που έκαμα στο συνέδριο με θέμα «Κυπριακός Μοναχισμός» (Λευκωσία, 9-11 Νοεμβρίου 1996).

1. George Hill, *A History of Cyprus*, τ. 4, Cambridge 1952, σ. 37-64 (Western Relations in the Seventeenth Century), όπου και η προγενέστερη βιβλιογραφία: βλ. επίσης Κωνσταντίνος Νίκας, Μια προσπάθεια για απελευθέρωση της Κύπρου στα 1606, *Πρακτικά του Δευτέρου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, τ. 3, Λευκωσία 1987, σ. 23-34, με τη νεότερη βιβλιογραφία.

ιδέας και κατά τον 17ον αι. Υπενθυμίζω ότι στα πρώτα είκοσι χρόνια του αιώνα αυτού (1600-1620) είχαν εκπονηθεί 11 ευρωπαϊκά σχέδια, από τα οποία τα επτά γαλλικά, για τη μοιρασιά της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Σχέδια, φυσικά, που έμειναν στα χαρτιά¹. Είναι γνωστά ακόμη 100 παρόμοια σχέδια που καταστρώθηκαν στην περίοδο 1281-1913².

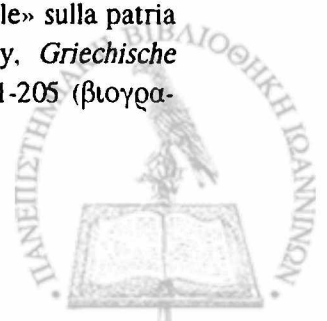
Μέσα σ' αυτά βρίσκουν τη θέση τους και ερμηνεύονται τα οράματα του Κυπριακού Ελληνισμού για την πολιτική του αποκατάσταση. Θεώρησα χρήσιμη την προαναφερθείσα βραχεία ανάλυση, για να δικαιολογηθεί η πολιτιστική επικοινωνία ως παράλληλη και φυσιολογική συνέπεια ή απόληξη του πολιτικού προγράμματος. Μπορώ, λοιπόν, τώρα να εστιάσω την προσπάθειά μου στον προσδιορισμό των σχημάτων που παίρνουν οι επαφές των ανθρώπων της Εκκλησίας της Κύπρου με τον Δυτικό Χριστιανισμό. Συγκεκριμένα: πώς εκδηλώνονται τα πολιτιστικά μορφώματα μέσα από τις πράξεις Κυπρίων μοναχών και εκκλησιαστικών ανδρών;

Να σταθώ πρώτα στη μαρτυρία ενός περιφήμου Κυπρίου του 17ου αι., του πιο σπουδαίου εκπροσώπου της κυπριακής πεζογραφίας, ενός σμιλευτή του δημώδους ελληνικού πεζού λόγου, του Σιναΐτη μοναχού Νεόφυτου Ροδινού (1576/77-1659), από το χωριό Ποταμιός ή Ποταμιού της επαρχίας Κοιλανίου Πάφου³. Λίγο πριν πεθάνει (αρχές του 1659), είχε αποσυρθεί στο μοναστήρι του Κύκκου, όπου συνέθεσε το κύκνειο έργο «Περί ηρώων, στρατηγών, φιλοσόφων, αγίων και άλλων ονομαστών ανθρώπων, οπού ευγήκασιν από το νησί της Κύπρου». Εδώ (στις σελ. 145-154) συναντούμε την πρώτη καταγραφή από Κύπριο για Κυπρίους λογίους. Πρόκειται για ανθρώπους της γενιάς του συγγραφέα, κατά τον πρώτο δηλ. αιώνα της τουρκοκρατίας στο νησί. Μνημονεύονται, με βραχύτατα βιογραφικά, 15 λόγιοι. Οι 12 υπηρετούν ως ιερομόναχοι ή γενικά ως κληρικοί την Ορθόδοξη ή τη Λατινική Εκκλησία. Οι 11 (ή οι 14 από τους

1. Gérard Tongas, *Les relations de la France avec l'Empire Ottoman durant la première moitié du XVIIe siècle et l'Ambassade à Constantinople de Philippe de Harlay, Comte de Césy (1619-1640)*, Toulouse 1942, σ. 47-65.

2. T.-G. Djuvara, *Cent projets de partage de la Turquie (1281-1913)*, Paris 1914.

3. Ζαχαρίας Ν. Τσιρπανλής, *Το ελληνικό κολλέγιο της Ρώμης και οι μαθητές του (1576-1700)*, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 400-403· από τη νεότερη βιβλιογραφία να σημειώσω του Νικολάου Β. Τωμαδάκη, Ο Νικηφόρος Πριλιγγεύς κατά Νεοφύτου Ροδινού περί του ιερού Φωτίου, *ΕΕΒΣ* 44 (1979-80) 150· Carmelo Crimi, Neophytos Rhodinos e la «querelle» sulla patria di S. Agata. Nota biografica, *Synaxis* 4 (1986) 343-350· Gerhard Podskalsky, *Griechische Theologie in der Zeit der Türkenherrschaft (1453-1821)*, München 1988, σ. 201-205 (βιογραφικό σημείωμα με βάση τα ήδη γνωστά).

15) είχαν κάμει τις σπουδές τους στην Ιταλία, κυρίως στη Ρώμη και στην Πάδοβα. Από τους 12 επέστρεψαν στην Κύπρο μόνο οι 3.

Δεν είναι, βέβαια, πλήρης ο κατάλογος αυτός του Ροδινού. Λειτουργεί όμως ως ενδιαφέρουσα ένδειξη που υποδηλώνει την αποκλειστικότητα της παρεχόμενης μόρφωσης στην Ιταλία (η Κωνσταντινούπολη έχει ξεχαστεί), την πνευματική αιμορραγία του νησιού και την ολοκληρωτική σχεδόν οικειοποίηση του λόγιου δυναμικού από την Εκκλησία. Το δείγμα Ροδινού, για να χρησιμοποιήσω στατιστική ορολογία, μπορεί να διευρυνθεί με πάμπολλα τεκμήρια από άλλες πηγές.

Είμαστε, επομένως, υποχρεωμένοι να κατατάξομε το υλικό και να προχωρήσομε στην ακόλουθη διάκριση κατηγοριών Κυπρίων μοναχών ή κληρικών που βρίσκονται σε κάποια μορφή επικοινωνία με την Ευρώπη:

α) Στην πόλη των δόγηδων και στο Πανεπιστήμιό της στην Πάδοβα οι Κύπριοι κληρικοί εμφανίζονται ως διορθωτές και επιμελητές βιβλίων, ως εφημέριοι της ορθόδοξης εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου, ως φοιτητές και καθηγητές, ως βιβλιοφύλακες της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης. Να θυμίσω κατ' αρχήν τον Θεοφάνη Ξενάκη (†1632), Κύπριο δεύτερης γενιάς, από την Πόλα της Ιστρίας, ο οποίος αναδείχθηκε μητροπολίτης Φιλαδελφείας (με έδρα τη Βενετία). Έπειτα συναντούμε τον Θεοφάνη Λογαρά (†1581), τον ιερομόναχο Φιλάρετο, τον Συμεών Βερίβελο, τον Ματθαίο Γαλατιανό, τον Ματθαίο Τζιγάλα ή Κιγάλα (ο οποίος, ως γνωστό, επιμελήθηκε στα 1637 την α' έκδοση της «Ερωφίλης» του Γεωργίου Χορτάτζη), τον γιο του Ιερώνυμο-Ιλαρίωνα Κιγάλα, αξιόλογη και ιδιόμορφη προσωπικότητα που θα μας απασχολήσει παρακάτω, τον Χριστόφορο Μυριανθέα, τον Γεώργιο Γιαφούνη (1680), τον Γεώργιο Μητροφάνη (1668), τον Ιωάννη Ματθαίο Βουστρώνιο, τον Πέτρο Ντάβιλα (φραγκισκανό) κ.ά.

β) Στην αιωνία πόλη, τη Ρώμη, η δωρεάν παιδεία που παρείχε το παπικό Ελληνικό Κολλέγιο προσείλκυσε αρκετά ενωρίς ικανοποιητικό αριθμό Κυπρίων, ανάμεσα στους οποίους διακρίνονται και εκπρόσωποι του μοναχικού κόσμου, όπως ο Γεώργιος Ταούτης ή Σάββας, ο Πέτρος Κολέτης, ο Πέτρος Σταυρινός, ο Μιχαήλ Αγαπητός, ο Γεώργιος Βουστρώνιος, ο Γάσπαρ Λουζινιάν, ο γνωστός μας Νεόφυτος Ροδινός, ο Μακάριος Κυρήκης ή Κυρίτσης, ο Ιάκωβος Λογαράς, ο μνημονευθείς Ιλαρίων Κιγάλας, ο Ιωάννης Γκαλιμπέρτης, ο Κωνσταντίνος-Κοσμάς Μαυρουδής, ο Αλοΐσιος Ανδρούτζης κ.ά.

γ) Από τους διακινούμενους Κυπρίους κληρικούς στον ιταλικό χώρο αξίζει να αναφέρω τον επίσκοπο Αμαθούντος ή Λευκάρων (Νεμεσού και Κουρίου) Γερμανό Κουσκουνάρη, που τον βρίσκομε στη Ρώμη και στο Παλέρμο. Στη Νάπολη, εφημέριος της ορθόδοξης εκκλησίας, υπηρετεί ο ιερο-

μόναχος Νεόφυτος Φραγκομίδης από τη Σιλίκου Λεμεσού· στην ελληνική κοινότητα του Λιβόρνου, εφημέριοι του ιερού ναού του Ευαγγελισμού εχρημάτισαν οι Κύπριοι Ανδρέας, Αθανάσιος, Τιμόθεος, Νικόλαος Κωνσταντζός ή Καλημέρας, Ιωάννης Ανδρέας Σταυρινός κ.ά.

δ) Στον τομέα του εμπορίου ελληνικών χειρογράφων σημαντική είναι η παρουσία του ιερομόναχου από την Αμμόχωστο Αθανασίου του Ρήτορος (1571-1663), ενός λογίου ιδιόρρυθμου, θεολόγου, φιλοσόφου και ερασιτέχνη αλχημιστή. Ο Αθανάσιος επί μία δεκαετία (1643-1653) περιόδευσε στην ελληνική Ανατολή και συγκέντρωσε ελληνικά χειρόγραφα από το Άγιον Όρος, τα Μετέωρα, από τα μοναστήρια της Θράκης και της Μακεδονίας, από τα Ιεροσόλυμα. Τα μετέφερε στο Παρίσι, όπου είχε εγκατασταθεί από το 1620, και τα παρέδωσε στους ισχυρούς προστάτες του, τον καγκελλάριο του Κράτους Pierre Séguier, έναν από τους ιδρυτές της Γαλλικής Ακαδημίας, και τον καρδινάλιο Ιούλιο Mazarin¹.

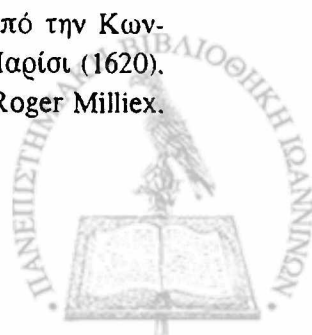
Σκοπός μου δεν είναι να καταγράψω εδώ την εργοβιογραφία των Κυπρίων μοναχών που διακινούνται στην Ιταλία και τη Γαλλία ή σε άλλα μέρη της Ευρώπης. Αυτό το είχα επιχειρήσει πριν 12 χρόνια, όταν συνέταξα ένα εκτενές κεφάλαιο, με την οικεία βιβλιογραφική κάλυψη, για τον Κυπριακό Ελληνισμό της Διασποράς μετά το 1571. Το κατέθεσα για λογαριασμό της υπό έκδοση πολύτομης *Ιστορίας της Κύπρου*. Ελπίζω να δει το φως της δημοσιότητας.

Οφείλω να εξετάσω τώρα τα γνωρίσματα, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, που αποτυπώνονται στις ενέργειες των Κυπρίων κληρικών κατά την επικοινωνία τους με τη Δύση.

Πρώτα πρώτα το βασικό κίνητρο είναι η μόρφωση. Για χάρη της δεν διατάζουν να υποβληθούν σε κόπους και στερήσεις, δεν λογαριάζουν την ανασφάλεια του ταξιδιού, δεν παύουν να χτυπούν τις πόρτες των ιταλικών εκπαιδευτηρίων.

Σε ένα πιστοποιητικό, που υπογράφει το 1651 ο πρωθιερέας της Λευκωσίας, βεβαιώνεται ότι ο Πέτρος Χρυσαφίδας ενδιαφέρεται για τον μικρό ανεψιό του Ιωάννη: «...έχει μεγάλην προθυμίαν να τον βοηθήση εις τα γράμματα και διά τούτο ο σκοπός του είναι να τον στείλη εις την Ρώμην, εις το Φροντιστήριο των Ρωμαίων, το οποίον πράγμα έχομέν το ακριβόν όλοι οι φίλοι, διατί ευρίσκεται η πατρίδα μου έρημη από γραμματισμένους

1. Μ. Ι. Μανούσακας, Οι περιπλανήσεις του Αθανασίου του Ρήτορος. Από την Κωνσταντινούπολη (1607-1614) στην Ιταλία και από την Ιταλία (1614-1619) στο Παρίσι (1620), στον τόμο: *Ελληνογαλλικά*. Αφιέρωμα στον Roger Millieux. Mélanges offerts à Roger Millieux. Αθήνα 1990, σ. 483-501.

ανθρώπους και ελπίζομεν να ωφεληθή έναν καιρόν από τον προληφθέντα Ιωάννην...»¹.

Η ανάγκη, λοιπόν, της παιδείας, η οποία έπειτα θα τεθεί στην υπηρεσία της πατρίδας· μιάς πατρίδας τραγικά έρημης και στερημένης του καρπού της γνώσης.

Ακόμη και σε μεγάλη ηλικία οι Κύπριοι κληρικοί δεν διστάζουν με επιμονή να αναζητούν την φοίτηση στα σχολεία της Ευρώπης. Ο Ροδινός, 32 περίπου ετών, «πάντα κάλων σείσας», κατά την παροιμία όπως γράφει, «ουδέν προτιμάν της παιδείας, αλλά πάντων κατατολμάν», κατάφερε να γίνει εγκρατής του «εν Ρώμη καθ' ημάς ιερού Φροντιστηρίου». Δεν λογάριασε τις φουρτούνες της θάλασσας και τους πειρατές, τις αρρώστιες και τα παντοία δεινά². Μετά το Ελληνικό Κολλέγιο, θα συνεχίσει τις φιλοσοφικές και θεολογικές σπουδές του στο Πανεπιστήμιο της Σαλαμάνκα, από το 1610 ως το 1616³, όταν είναι 35 με 40 ετών.

Την ίδια διαδρομή προς τη Ρώμη επιχειρεί το 1614 και ο Αθανάσιος ο Ρήτωρ, «σπουδής ένεκα και έρωτος παιδείας», κατά την έκφρασή του. Είναι όμως αρκετά μεγάλος, σαραντατριών χρονών. Η αίτησή του απορρίπτεται, δεν γίνεται δεκτός στο Ελληνικό Κολλέγιο. Με πόση πικρία θα γράψει τότε: «διεψεύσθημεν ών είχομεν ελπίδων· το γαρ εισιέναι με εις το φροντιστήριον παντελώς αδύνατον δια το ηλικίας εμπόδιον»⁴.

Ας σημειωθεί, συγκριτικά, πως η αναζήτηση του μορφωτικού ή πανεπιστημιακού αγαθού στην Ιταλία παρατηρείται σε όλο τον τουρκοκρατούμενο χώρο της ΝΑ Ευρώπης⁵.

Η παιδεία συνδυάζεται με το δεύτερο γνώρισμα του διανοούμενου μοναχού της Κύπρου που προσβλέπει στη Δύση, δηλ. με την φιλοπατρία, τόσο στη γενική έννοια όσο και στον τοπικό της προσδιορισμό. Στα γραπτά του Ροδινού ανευρίσκομε τον πιο όμορφο έπαινο για την πατρίδα. Το τελευταίο του βιβλίο, το «Περί ηρώων», που επιστέφει το έργο της ζωής του, το έγραψε μόνο και μόνο για να παινέψει και να προβάλει το νησί του, την

1. Το κείμενο στον Κ. Χατζηψάλτη, Έγγραφα σχετικά προς τινες επί τουρκοκρατίας Κυπρίους λογίους και τον αρχιεπίσκοπον Ιλαρίωνα Κιγάλαν, *Κυπριακαί Σπουδαί* 24 (1960) 53-54· πρβλ. Τσιρπανλής, *Το ελλην. κολλ.*, σ. 577-578.

2. Το κείμενο στον Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Συμβολαί εις την ιστορίαν της Νεοελληνικής Φιλολογίας, *Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος* 17 (1882-83=1886) 79.

3. Τσιρπανλής, *ό.π.*, σ. 401.

4. Μανούσακας, *ό.π.*, σ. 489-491.

5. Πρβλ. Virgil Cândea, Les intellectuels du Sud-Est Européen au XVIIe siècle, *Revue des Études Sud-Est Européennes* 8 (1970) 212-214.

Κύπρο. Οι σκέψεις του, επίκαιρες πάντα και ζωντανές, αναβλύζουν μέσα από την κυπριακή λαϊκή γλώσσα σαν καθάριο, γάργαρα, νερό:

«Την πατρίδα χρεωστεί κάθε εἰς να την αγαπά και να την τιμά και να πολεμά δια εκείνην, διότι εβγάζωντας την παλαιάν εκείνην παραγγελιάν, οπού νουθετά και λέγει, μάχου υπέρ πατρίδος, πολέμα διά την πατρίδα σου, είναι ακόμι και ηθικός, μάλιστα φυσικός νόμος, κάθε ένας να αντιστέκεται και να υπερμαχή της πατρίδος του, κάντε καλή και ονομαστή είναι, κάντε αχαμνή, πτωχή και εις τους πολλούς αγνώριστη... “Ουδέν γλύκιον ἤς πατρίδος”, λέγει ο γλυκὺς Ὅμηρος. Δεν βολεί, λέγει, να ευρεθῆ πράγμα πλέα γλυκὺ, πλέα θεῖον και πλιά σεμνόν από την πατρίδα. Επειδή και διατ' εκείνην κάθε εἰς βάλλει τα έχει του και την ζωήν του...»¹.

Ο Κύπριος μοναχός δεν μένει στην αφηρημένη θεώρηση της πατρίδας. Τη βλέπει σκλαβωμένη και λαχταρά τη λευτεριά της. Με τί τρόπο και ποιὰ μέσα; Με τη βοήθεια της ισχυρῆς χριστιανικῆς-καθολικῆς Δύσης. Επανερχόμαστε ἔτσι στη διαπλοκή του πολιτικού οράματος με την παιδευτικὴ πράξη. Ο διανοούμενος της Κύπρου, ιδιαίτερα αυτός που μορφώθηκε στη Ρώμη, συνεχίζει τη Βησσαριώνεια παράδοση, αποδέχεται δηλ. το πνεῦμα της ἑνώσης των Εκκλησιῶν, κατὰ τα συμφωνηθέντα στη σύνοδο Φερράρας-Φλωρεντίας.

Η προσχώρηση στις φιλοκαθολικὲς ιδέες (πρωτεῖο Πάπα, Καθαρτήριο, Filioque κ.λ.) στοιχειοθετεῖ το τρίτο γνώρισμα του Κυπρίου μοναχοῦ που επικοινωνεῖ με τη Δύση. Ο Ροδινός, ο Αθανάσιος ο Ρήτωρ, ο Ἰλαρίων Κιγάλας, ο Κοσμάς Μαυρουδῆς, θα κατηγορηθοῦν ως παπιστές.

Αναμφισβήτητα ἔχομε αλλοτρίωση του θρησκευτικοῦ φρονήματος. Είναι το μεγάλο τίμημα που καταβάλλει η αιχμάλωτη, η υπόδουλη Ορθόδοξη Εκκλησία ὄχι μόνο της Κύπρου μα ὅλης της Ανατολῆς. Ἐχει αποδειχτεί, ωστόσο, ὅτι εκτός από ορισμένες περιπτώσεις καιροσκοπισμοῦ και χρησιμοθηρίας, οι φιλοκαθολικοί δεν απαρνήθηκαν το Γένος τους· πίστεψαν πως θα το βοηθούσαν πιο αποτελεσματικά αν είχαν με το μέρος τους τον Πάπα και τους ηγεμόνες της Καθολικῆς Ευρώπης. Δεν πέτυχαν στα οράματά τους, δεν ἔχασαν ὁμως και την ελληνική τους συνείδηση².

Τρανό παράδειγμα, ανάμεσα σε ἄλλα, ο Ροδινός. Υποστηρίζει πως οι διαφορές Ανατολικῆς και Δυτικῆς Εκκλησίας δεν είναι σημαντικὲς και καταλήγει:

«Ἴδε, λοιπόν....., διά τί ολίγον πράγμα στέκωνται οι δικοί μας τόσους χρόνους εναντίοι της εἰρήνης και της ομονοίας των Εκκλησιῶν, και ευχαριστοῦνται να μην ἔχουν φιλίαν με ενα ἄπειρον, ευγενέστατον και ευδαιμονέστατον γένος εις σοφίαν και εις ἄλλα καλά, με τόσους χριστιανῶν βασιλειάδες, πολιτείας και αφεντάδες, από τους οποίους ... εις ὅλον ὕστε-

1. Νεόφυτος Ροδινός, *Περί ηρώων...*, εν Ρώμη 1659, σ. 2-3.

2. Κ. Θ. Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*, β' ἔκδοση, Αθήνα (χ.έ.), σ. 93-94.

ρον καρτερούμεν την ελευθερίαν μας, και όχι από χρησμούς και ανωφέλειαι προφητείας, καθώς τινες ονειρεύονται»¹.

Στο απόσπασμα αυτό επισημαίνει κανείς τη ρεαλιστική αντίληψη του ιταλικού αναγεννησιακού κόσμου, την αίσθηση της πραγματικότητας, που αντιπαρατίθεται στη συντηρητική ή μοιρολατρική ανατολική παράδοση². Είναι πάντως κάπως νωρίς για να πετύχει η αδιατάρακτη συμβίωση παλαιών ιδεολογημάτων με το νεότερο πνεύμα, ενώ οφείλομε να δεχθούμε ότι ειδικά στην Κύπρο οι θρησκευτικές διαφοροποιήσεις ορθοδόξων-λατίνων αντιμετώπιζονταν με αρκετή ανεκτικότητα³.

Το τέταρτο γνώρισμα διαμορφώνεται από τη συμβολή των Κυπρίων μοναχών στην κίνηση του λεγόμενου θρησκευτικού ουμανισμού (1600-1670). Ο 17ος αι. καλύπτει την εποχή των θρησκευτικών συρράξεων· είναι τότε που η Ευρώπη αιμορραγεί με τον τριακονταετή πόλεμο (1618-1648)· η διακίνηση εξ άλλου των αντιμαχόμενων ιδεών εκφράζεται μέσα από ένα θαυμαστό όγκο έντυπου υλικού.

Η Προπαγάνδα της Ρώμης επιστρατεύει τους έλληνες διανοούμενους που αποφοίτησαν από τα Κολλέγια της· στο πολύγλωσσο τυπογραφείο της θα τυπώσει βιβλία σχετικά με την εκπόρευση του Αγ. Πνεύματος και το Καθαρτήριο, ανασκευές ομολογιών ορθοδόξων, αντιρρητικές ή απολογητικές πραγματείες. Συγγραφείς είναι ο Ιωάννης Ματθαίος Καρουφύλλης, ο Πέτρος Αρχούδιος, ο Λέων Αλλάτιος και πολλοί άλλοι⁴. Ανάμεσά τους, ο Νεόφυτος Ροδινός και ο Γεώργιος Βουστρώνιος. Ιδιαίτερα του πρώτου, η Προπαγάνδα τύπωσε, κατά τα έτη 1628-1659, επτά βιβλία με περιεχόμενο ηθοπλαστικό και δογματικό-αντιρρητικό⁵. Αλλά και το ανέκδοτο ως σή-

1. Νεόφυτος Ροδινός, *Απόκρισις εις την επιστολήν Ιωάννου πρεσβυτέρου και ρεφερενδαρίου της Εκκλησίας της Παραμυθιάς εις την παλαιάν Ήπειρον*, Romae 1659, σ. 129-130.

2. Πρβλ. Δημαράς, *ό.π.*, σ. 94-95.

3. Βλ. την υπό έκδοση μελέτη μου στην *Ιστορία της Κύπρου* (του Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄) με τίτλο: *Σχέσεις Κύπρου και Καθολικής Εκκλησίας κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας (1571-1878)* [50 δακτυλογρ. σελ.]. Πρβλ. και το κείμενο της συνέντευξής μου στον ραδιοτηλεοπτικό σταθμό της Κύπρου με θέμα: *Η Εκκλησία της Κύπρου και η Δύση* δημοσιεύθηκε στον Κλείτου Ιωαννίδη, *Η Ορθοδοξία σήμερα*, τ. 2, Λευκωσία 1996, σ. 353-356.

4. Börje Knös, *L'histoire de la Littérature néo-grecque. La période jusqu'en 1821*, Göteborg-Uppsala 1962, σ. 319-331, 418-452· πρβλ. Podskalsky, *Griechische Theologie*, σ. 117-180· Ζαχ. Ν. Τσιρπανλής, *Οι ελληνικές εκδόσεις της «Sacra Congregatio de Propaganda Fide» (17ος αι.)*. Συμβολή στη μελέτη του θρησκευτικού ουμανισμού, *Παρνασσός* 16 (1974) 508-532.

5. Κατάλογο εκδεδομένων και ανέκδοτων έργων του Ροδινού βλ. στον Aristide Brunello, Neofito Rodinò, missionario e scrittore ecclesiastico greco del secolo XVII°, *Bollettino della Badia Greca di Grottaferrata* 5 (1951) 207-219.

μερα έργο του Ροδινού αναπτύσσεται μέσα από τον ίδιο ιδεολογικό πυρήνα¹. Εκτός από τον Ροδινό και τον Βουστρώνιο, λατινίζοντα βιβλία, εκδοθέντα ή ανέκδοτα, συνέθεσαν ο Αθανάσιος ο Ρήτωρ, ο Ιερώνυμος Κιγάλας, ο Αλοΐσιος Ανδρούτζης.

Παρά την αρνητική όψη για την Ορθοδοξία, που σε πρώτη φάση παρουσιάζει, η φιλοκαθολική αυτή κίνηση άφησε τελικά εύχυμους καρπούς στον τομέα του διαλόγου, της εκλαΐκευσης της γνώσης για θέματα από την φύση τους λεπτά και δύσκολα, της αλληλογνωριμίας δύο κόσμων που τους χώριζε θανάσιμο ιδεολογικό μίσος και τους ένωνε το πολιτικό και το οικονομικό συμφέρον απέναντι στην οθωμανική αυτοκρατορία. Η μετριοπάθεια που καμιά φορά εκδηλώνεται προκαλεί υποψίες και βαρύτατες κατηγορίες.

Ο Ιερώνυμος Κιγάλας, όταν επεδίωξε, αποβλέποντας στην ικανοποίηση και των δικών του φιλοδοξιών, να ισορροπήσει στο τεντωμένο σχοινί του *odium theologicum*, ξεσήκωσε θύελλα διαμαρτυριών και καταδιώξεων τόσο από ορθοδόξους όσο και από λατίνους. Η κατακραυγή θα τον συνοδεύσει ως τα τέλη του 19ου αι. Ο Legrand, παρασυρμένος με τη σειρά του από τον καθολικό φανατισμό, θα του προσάψει τον χαρακτηρισμό του «αμφίβιου». Είναι μια «ρετσινιά» αποτροπιαστική. Και είναι προς τιμήν της Εκκλησίας της Κύπρου που εμερίμνησε για την έκδοση της περίφημης «Εκθέσεως της Κριτικής Επιτροπείας», το 1924, όπου ο συντάκτης της Ιωάννης Συκουτρής ανασκευάζει την άποψη του Legrand².

Το πέμπτο, και τελευταίο, γνώρισμα αναφέρεται στην *κινητικότητα των Κυπρίων μοναχών, στην έφεση αποδημίας και ταξιδιωτικής εναλλαγής*. Το πήγαινε-έλα του Βαλκάνιου μοναχού και διανοούμενου ανάμεσα στην Ιταλία, τα νησιά του ελληνικού Αρχιπελάγους, την Κωνσταντινούπολη, τη Μολδοβλαχία, τη Ρωσία, χαρακτηρίζει και χρωματίζει τη ζωή, κατά τον 17ον αι. Το ταξίδι τότε θεωρείται πνευματικό προσόν, τίτλος τιμής³. Άλλωστε, σε πανευρωπαϊκή κλίμακα, οι λόγιοι επιδίδονται στην *peregrinatio academica*, στην προσωπική γνωριμία (*a persona ad personam*) και έπειτα στη συντήρηση της φιλίας με τη συχνή ανταλλαγή επιστολών και τη συ-

1. Πρβλ. διορθώσεις και προσθήκες, για τα ανέκδοτα κυρίως έργα, στον Mario Vitti, *Alcune osservazioni sulla bibliografia di Neofito Rodinò*, *Bollettino della Badia Greca di Grottaferrata* 15 (1961) 83-90. Τα όσα αναφέρονται στου Γ. Βαλέτα, *Νεόφυτος Ροδινός*, Αθήνα 1979, δεν εμπνέουν εμπιστοσύνη.

2. Ι. Αντιφών Γ. Συκουτρής, *Έκθεσις της Κριτικής Επιτροπείας του Α΄ φιλολογικού διαγωνισμού της Α.Μ. του Αρχιεπισκόπου Κύπρου κ.κ. Κυρίλλου Βασιλείου*, εν Λευκωσία 1924, σ. 43.

3. Căndea, *ό.π.*, σ. 644-647.

γκρότηση της «*Respublica literaria*» (της επιστολικής Δημοκρατίας). Αναπτύσσεται έτσι ο προφορικός και ο γραπτός διάλογος. Είναι ο «χρυσός αιώνας της επιστολογραφίας»¹. Η επικοινωνία ευνοείται και από το οργανωμένο ιεραποστολικό πρόγραμμα της Καθολικής Προπαγάνδας· η έδρα της στη Ρώμη κατακλύζεται από τις επιστολές-εκθέσεις των μισιοναρίων της.

Σ' αυτόν, λοιπόν, τον αιώνα των πνευματικών περιηγήσεων, των συζητήσεων και των ιδεολογικών αντιπαραθέσεων θα προσφέρει και τον δικό του οβολό ο Κύπριος μοναχός. Δεν είναι λίγες οι επιστολές του Νεόφυτου Ροδινού, του Ιερώνυμου Κιγάλα, του Αθανασίου του Ρήτορος και κυρίως του Κοσμά Μαυρουδή. Τα ταξίδια τους προκαλούν και σήμερα κατάπληξη.

Ο Ροδινός π.χ. περνά από την Κρήτη, τη Βενετία, την Πολωνία, την Ισπανία· τον συναντούμε δάσκαλο και ιεροκήρυκα στο Mezzojuso της Σικελίας, στη Νάπολη, στο Lecce και στο Otranto της Νότιας Ιταλίας, στη Ζάκυνθο, στην Κέρκυρα, στα Γιάννενα, στη Χιμάρα, στη Νίβιτσα, στο Βούνος της Βορείου Ηπείρου². Ο Κιγάλας διδάσκει, κηρύττει, ιδρύει σχολεία στη Βενετία, στην Πάδοβα, στην Κασσώπη της Ηπείρου, στα Γιάννενα, στο Ληξούρι της Κεφαλονιάς, στη Χίο και τη Σμύρνη, στην Κωνσταντινούπολη, στο Βουκουρέστι, στα Ιεροσόλυμα, στη Δαμασκό, στην Αμμόχωστο και στη Λευκωσία, όπου και θα αναδειχτεί σε αρχιεπίσκοπο Κύπρου (1674-1678)³.

Αλλά ο πιο πολυταξιδεμένος, κατ' εξοχήν κοσμοπολίτης, υπήρξε ο Κοσμάς Μαυρουδής (1643-1702). Μετά την φοίτησή του στο Ελληνικό Κολλέγιο της Ρώμης, κυκλοφορεί με καταπληκτική άνεση στην Κύπρο (έρχεται και φεύγει επανειλημμένως), στην Αλεξάνδρεια, στο Κάιρο, στο Τούνεζι, στην Αντιόχεια και τη Συρία, στο Άγιον Όρος, στην Κωνσταντινούπολη, την Πάτμο, την Κω, τη Χίο, την Αδριανούπολη, στο Παρίσι και τη Λυών, πίσω πάλι στην Ανατολή (Σμύρνη, Πισιδία, Λυκαονία, Τραπεζούντα, Καππαδοκία — διασχίζει όλη τη Μικρά Ασία)· περνά από τη Χαλκίδα, φτάνει

1. Βλ. τις δύο ενδιαφέρουσες μελέτες του Paul Dibon, *Les échanges épistolaires dans l'Europe savante du XVIIe siècle*, *Revue de Synthèse*, troisième série 81-82 (Janvier-Juin 1976) 31-50, και: *Les correspondances érudites de la Renaissance au siècle des Lumières*, στον τόμο: *Metodologia ecdotica dei carteggi*, Firenze 1989, σ. 219-228.

2. Λεπτομέρειες στον Ζαχ. Ν. Τσιρπανλή, Ο Νεόφυτος Ροδινός στην Ήπειρο (α' μισό 17ου αι.), *Δωδώνη* 1 (1972) 315-331.

3. Τσιρπανλής, *Το ελλην. κολλ.*, σ. 529-531. Εκτενέστερα βλ. στην υπό έκδοση μελέτη μου στην *Ιστορία της Κύπρου με τίτλο: Ο Κυπριακός Ελληνισμός της Διασποράς (1571-1878)* [170 δακτυλ. σελ.].

στο Λιβόρνο, ξανά στη Ρώμη· έπειτα στην Τρίπολη της Λιβύης. Το 1674 εκλέγεται στην Κύπρο μητροπολίτης Κιτίου και Αμαθούντος, παρά τις σφοδρές υπονομευτικές ενέργειες του Ιλαρίωνα Κιγάλα. Δεν φαίνεται πάντως να εποίμανε για πολύ το ποίμνιο της επισκοπής του. Τη ζωτικότητα του θα γνωρίσουν άλλες περιοχές και πόλεις της Βαλκανικής: το Αντίβαρι, η Budva, το Σκούταρι, το Κάταρο, το Pastrovichi, το Ελμπασάν· εδώ, στη μονή του Αγ. Ιωάννη του Βλαδιμήρου, θα υπηρετήσει ως ηγούμενος από το 1682. Λίγο αργότερα φέρει τους τίτλους «βοηθός αρχιεπισκόπου Βουλγαρίας, Αχρίδος και πατριάρχη [;] Αλβανίας, Ιλλυρίας και Σερβίας», ή «έξαρχος όλης της Βουλγαρίας, Σερβίας, Ιλλυρικού και Αλβανίας», ή «ταπεινός τοποτηρητής πατριάρχου Αχρειδών». Το 1693 θα ψηφισθεί μητροπολίτης Δυρραχίου. Πολυάριθμες οι επιστολές του σώζονται στο ιστορικό αρχείο «de Propaganda Fide». Τις έχω από καιρό επισημάνει και καταγράψει¹. Δείγματος χάριν εκδίδω στο Επίμετρο μία, αναφερόμενη στην εκλογή του ως Κιτίου και Αμαθούντος, καθώς και στις σχέσεις του με τον Κιγάλα.

Όσα αναπτύχθηκαν πιο πάνω αποδίδουν μικρό κομμάτι του μωσαϊκού που συνθέτουν οι ιδέες και τα πρόσωπα στον τομέα της επικοινωνίας Κύπρου-Ευρώπης. Ελπίζω να ξεκαθάρισε κάπως ο ρόλος του μορφωμένου Κυπρίου μοναχού και γενικά του εκκλησιαστικού άνδρα στην ανταλλαγή πολιτισμικών αγαθών Ανατολής-Δύσης. Φυσικά η *intelligentia* των Κυπρίων μοναχών δεν υπήρξε μεγάλη. Άλλωστε πάντα ο αριθμός των διανοουμένων είναι περιορισμένος. Η παρουσία τους όμως διασφαλίζει τα μάτια, το μυαλό και τον λόγο της γενιάς τους.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Το έγγραφο

Λιβόρνο
1675, Νοεμβρίου 24

Περιεχόμενο και αξιολόγηση του εγγράφου. Εκδίδεται από το αρχείο «de Propaganda Fide» (APF) - Scritture riferite nei Congressi: Greci, v. 1 (1622-1700), φ. 123^r-126^v. Ανέκδοτο. Μνεία στον Τσιρπανλή, *Το ελλην. κολλ.*, σ. 621². Ο Κοσμάς Μαυρουδής, μητροπολίτης Κιτίου και Αμαθούντος (στ. 224-225), απευθύνεται, από το λαζαρέτο του Λιβόρνου (στ. 221).

1. Τσιρπανλής, *ό.π.*, σ. 618-624, και Ανδρέας Τηλλυρίδης, Ένα ανέκδοτο κείμενο του μητροπολίτη Κιτίου Κοσμά Μαυρουδή, *Εκκλησιαστικός Κήρυκας* (Λάρινακος) 2 (1990) 170 σημ. 13.

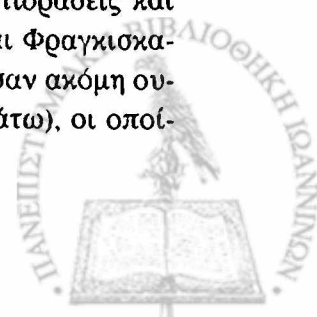
2. Αποσπάσματα σε ελληνική μετάφραση δημοσίευσε ο Τηλλυρίδης, *ό.π.*, σ. 162-177. Χάρι στην έκδοση τώρα του πρωτότυπου, μπορεί ο μελετητής να παραβάλει το ιταλικό κείμενο με τη μετάφραση.

προς τον Γενικό Γραμματέα της Προπαγάνδας, του οποίου το όνομα δεν μνημονεύεται (στ. 1). Εννοείται ο Monsignor Urbano Cetti, που διητέλεσε Γραμμ. από το 1675, μετά τις 22.5., ως τον Αύγουστο του 1679· βλ. *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide memoria rerum, 1622-1972*, τ. III/2: 1815-1972, Roma-Freiburg-Wien 1976, στο Appendice I: Serie dei Cardinali Prefetti e dei Segretari della Sacra Congregazione «de Propaganda Fide», σ. 622.

Στο εκτενές αυτό γράμμα των 225 στίχων —έκθεση ουσιαστικά των πεπραγμένων του ιεραποστολικού έργου του Μαυρουδή— καταγράφονται πολλά γεγονότα και πρόσωπα που έχουν άμεση σχέση με την εκκλησιαστική ιστορία ή γενικά με την πνευματική κίνηση της Κύπρου. Τα *αυτοβιογραφικά* στοιχεία του αποστολέα δεν επιβεβαιώνουν ή δεν αποσαφηνίζουν μόνο παλαιές μαρτυρίες, αλλά συμβάλλουν και στη γνώση, για πρώτη φορά, εντελώς νέων καταστάσεων.

Ο απολογισμός του έργου ξεκινά από τη διαπίστωση ότι πέρασαν 11 χρόνια, όταν άφησε τη Ρώμη το 1663 (στ. 13)· στο διάστημα αυτό ως μισιονάριος της Προπαγάνδας δοκίμασε φοβερές ταλαιπωρίες: τον έδειραν, τον κατεδίωξαν, τον εξόρισαν, τον έβρισαν, προσπάθησαν να τον δολοφονήσουν πάνω από δέκα φορές (στ. 7-9)· ταξίδεψε στα $\frac{3}{4}$ του κόσμου (στ. 9-10). Το 1664 βρισκόταν στη γενέτειρά του, το Τούνεζι-Τύνιδα της Μπαρμπαρίας, εκτελώντας χρέη βικαρίου του πατριαρχείου Αλεξανδρείας (στ. 15-16· βλ. και Τσιρπανλής, *ό.π.*, σ. 619). Στις 15.3.1665 χειροτονήθηκε ιερέας στη Λευκωσία, στο ναό του Αγ. Ιωάννη του Ευαγγελιστή, από τον ορθόδοξο αρχιεπίσκοπο Κύπρου Νικηφόρο (στ. 34, 84-85, 119-121). Έπειτα ο Μαυρουδής πέρασε από πολλά μέρη (βλ. Τσιρπανλής, *ό.π.*, σ. 619-620), καθώς και από τη Θεσσαλία, Λάρισα, Κεντρική Ελλάδα [Grecia], Μακεδονία και το Άγιον Όρος· εδώ μελέτησε κώδικες και χειρόγραφα, οργάνωσε ένα σεμινάριο και πήρε τον τίτλο του αρχιμανδρίτη (στ. 23-28). Μεταμφιεσμένος σε αγιορείτη μοναχό, «*per politica*», αναχώρησε για την Κύπρο (στ. 28-32), όπου όμως, το 1673 (Σαρακοστή του Πάσχα), ο αρχιεπίσκοπος Νικηφόρος και οι Κύπριοι τον αναγνώρισαν και τον κράτησαν δείχνοντάς του σεβασμό και εκτίμηση. Του προσέφεραν μάλιστα και το μοναστήρι του Αγ. Γεωργίου του Μάρτυρος που ανήκε στο Άγιον Όρος (στ. 32-43). Επιδόθηκε τότε στη συλλογή ελεημοσυνών για την ανακαίνιση του μοναστηριού (στ. 43-44). Αρρώστησε εν τω μεταξύ πολύ βαριά· συνήλθε μέσα σε έξι μήνες και έφυγε για να μην προκαλέσει τον τουρκικό φθόνο από τις ελεημοσύνες. Πήγε στην Αττάλεια. Η επιτυχία του εδώ, όπου μάλιστα έκανε κηρύγματα στην τουρκική γλώσσα, υπήρξε μεγάλη (στ. 45-60). Μετά από πέντε μήνες στην Αττάλεια (στ. 64), αρχές του 1674, αποφάσισε να μεταβεί στην Αλεξάνδρεια, γιατί τον είχε καλέσει εκεί ο πατριάρχης Παΐσιος. Το ταξίδι δεν ευοδώθηκε. Η κακοκαιρία ανάγκασε το πλοίο, έξω από τη Δαμιέττα, να επιστρέψει στη Λάρνακα· αυτό συνέβη, κατά την εξήγηση του Μαυρουδή, γιατί ο Άγιος Γεώργιος ήθελε να μην εγκαταλειφθεί το μοναστήρι του (στ. 65-77). Επί επτά μήνες δούλεψε ήσυχα και αποδοτικά για το μοναστήρι και τις ψυχές των Κυπρίων (στ. 79). Τον Σεπτέμβριο του 1674 άρχισαν οι διαβολές και οι απειλές εις βάρος του εκ μέρους του Ιλαρ. Κιγάλα, με τη σύμπραξη και του αδελφού του (Δημητρίου), γιατρού του μεγάλου βεζίρη. Ο Κιγάλας κατάφερε τότε να απομακρύνει από τον αρχιεπισκοπικό θρόνο της Κύπρου τον γέροντα Νικηφόρο (στ. 80-84). Τον Οκτώβριο του 1674, ο Γεράσιμος, μητροπολίτης Κιτίου και Αμαθούντος, λόγω της προχωρημένης ηλικίας του, παραιτήθηκε (στ. 88-90). Πρότειναν, λοιπόν, στον Μαυρ. να καταλάβει την κενωθείσα μητρόπολη. Παρά τις λυσαλέες αντιδράσεις και τις ραδιουργίες του Κιγάλα, χάρη στη θετική συμπαράσταση Καπουτσίνων και Φραγκισκανών (Minorì Osservanti), πέτυχε ο Μαυρ. να εκλεγεί μητροπολίτης. Τον βοήθησαν ακόμη ουσιαστικά γάλλοι έμποροι, οι πρόξενοι της Γαλλίας και Βενετίας (πρβλ. πιο κάτω), οι οποί-

οι κατ'έβαλαν 3.800 πιάστρα, ο γέρον Νικηφόρος, ο φιλοκαθολικός μητροπολίτης Κερυνίας Λεόντιος και ο παραιτηθείς Γεράσιμος (στ. 91-118). Η εκλογή έγινε στην εκκλησία του Αγ. Ιωάννη του Ευαγγελιστή, στη Λευκωσία, την 10.12.1674, ημέρα Δευτέρα, το βραδάκι, παρουσία των λατίνων μοναχών, των προξένων και πλήθους λαού (στ. 119-122). Τη χειροτονία την έκαμε ο Νικηφόρος, παρουσία του αντιδρώντος Ιλαρ. Κιγάλα. Η τελετή (της ενθρόνωσης) έγινε την Τρίτη, 11.12.1674, στην εκκλησία του Αγ. Κασσιανού (στ. 123-153). Η παρήφβαση των Φραγκισκανών στη διαδικασία εκλογής και χειροτονίας υπήρξε αποφασιστική (στ. 136-138). Μετά από δυσκολίες και την καταβολή χρηματικού ποσού, ο Κιγάλας εξέδωσε την άδεια για τη νόμιμη άσκηση των καθηκόντων του Μαυρ. (στ. 163-179). Ως και το Πάσχα του 1675 ο νέος μητροπολίτης, με έδρα, στην ουσία, τη Λάρνακα, ανέπτυξε φιλοκαθολική δραστηριότητα σε αγαστή συνεργασία με Φραγκισκανούς και Καπουτσίνους (στ. 179-199). Μετά τον Μάιο του 1675 εγκατέλειψε την Κύπρο, με κατεύθυνση τη Ρώμη. Το φθινόπωρο βρισκόταν στη Σμύρνη, όπου τον περιποιήθηκαν ο μητροπολίτης Μακάριος Μαλκότσης και ο νεότερος αδελφός του Βασίλειος· ο τελευταίος μάλιστα συνόδευσε τον Κοσμά ως το Λιβόρνο (στ. 215-217· Τσιρπανλής, *ό.π.*, σ. 621, 644, όπου και βιβλιογραφία).

Το κείμενο του Μαυρουδή διακρίνεται από αφέλεια και απλοϊκότητα· παρουσιάζει κάποια κενά στη συντακτική δομή· τα ιταλικά του δεν είναι και τόσο κομψά· οι περιγραφές, πολύ ζωντανές. Το ύφος αποκτά σπάνια κινητικότητα, όταν παρατίθενται, σε πρώτο πρόσωπο, διάλογοι των πρωταγωνιστών (πρβλ. στ. 51-52, 72-74, 123-129 [διάλογος Κιγάλα-Νικηφόρου]).

Ας διευκρινισθεί, εξ άλλου, ότι ένα μόλις μήνα μετά το παρόν γράμμα (από Λιβόρνο), ο Κοσμάς γράφει από τη Λάρνακα, την 25.12.1675, προς τον βασιλιά της Γαλλίας Λουδοβίκο ΙΑ΄ και στον υπουργό του Jean-Baptiste Colbert. Ο αποστολέας τονίζει υπερβολικά — και ανακριβώς — ότι χάρη στην ηθική και χρηματική υποστήριξη του γάλλου προξένου στη Λάρνακα Balthazar Sauvan πέτυχε να εκλεγεί μητροπολίτης Κιτίου-Αμαθούντος, αποσιωπώντας τη συμβολή του βενετού προξένου και δύο γάλλων εμπόρων (στ. 102-107, 173-178). Η αποσιώπηση απέβλεπε, προφανώς, στην υπογράμμιση της σπουδαιότητας του γαλλικού παράγοντα στην Κύπρο και στην αναμονή πρόσθετης οικονομικής ενίσχυσης, όπως άλλωστε καθαρά σημειώνεται και στα δύο γράμματα· αυτά εκδόθηκαν από τον Émile Legrand, *Bibliographie Hellénique*, 17e s., τ. 5, Paris 1903, σ. 402-405· επανεκδόθηκαν —χωρίς αποχρώντα λόγο— από τον Jean-Christian Poutiers, *Deux lettres de Kosmas, métropolitte de Larnaka, à Louis XIV et Colbert (1675)*, *Επετηρίς* (Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου) 11 (1981-1982) 385-413. [Ο νέος εκδότης αγνοεί την έκδοση Legrand και την υπάρχουσα βιβλιογραφία· πολλές από τις διαπιστώσεις του πρέπει να αναθεωρηθούν]. Να σημειώσω την έκπληξή μου, πώς ο Κοσμάς από το Λιβόρνο, την 24.11.1675, επιστρέφει στη Λάρνακα (γιατί άραγε;) μέσα σε ένα μήνα, και λιγότερο ακόμη. Πρόλαβε και πήγε στη Ρώμη, όπως ήθελε:

Τα πρόσωπα και τα πράγματα

— Για τον Don Pastrizio (στ. 3, 5, 12), τον γνωστό Λαλιμάτη θεολόγο και λόγιο Ιβαν Ραδτιέ (1636-1708), που διετέλεσε μαθητής του ελλην. κολλ., βλ. Τσιρπανλής, *ό.π.*, σ. 589-591 (εδώ και για τις σχέσεις του με τον Μαυρ. και τον Αλλάτιο, με την οικεία βιβλιογραφία). Η υπαινικσόμενη επιστολή του Μαυρ. προς τον Ραδτιέ (Ιωάννη Πατρίκιο, εξελληνισμένο) στον στ. 3-4, είναι της 9.11.1675, από Λιβόρνο· την εξέδωσε ο Ανδρέας Τηλλυριδής, Κοσμάς Μαυρουδής, μητροπολίτης Κιτίου (15 Ιουλίου 1643-15 Ιανουαρίου 1702), *Κιτριάικαί Σπουδαί* 38-39 (1974-1975) 70-72.

— Ο Γενικός Γραμματέας της Προπαγάνδας Monsignor Albriccio (στ. 14) είναι ο Mario Alberizzi, που κατείχε το αξίωμα από 7.5.1657 ως τον Αύγουστο 1664· βλ. *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide memoria rerum*, ό.π., σ. 622.

— Ο καρδινάλιος Ghigi 1664 (στ. 15) είναι ο Flavius Chisius ή Chigi (καρδινάλιος από το 1657 ως το 1693). Τα ίδια περίπου αναφέρει ο Μαυρ. για τον «μονσιόρ Αλβρείτζιον, σεκρετάριον» και τον «καρδηνάλ πατρών τον Γίζιον» στην επιστολή του προς τον Πατρίκιο (βλ. Τηλλυρίδης, ό.π., σ. 71).

— Τα όσα σημειώνονται για τους 15.000 αγιορείτες μοναχούς στα 24 μοναστήρια του Άθω (στ. 24) ίσως είναι υπερβολικά. Να θυμίσω την πληροφορία του Νικολάου Ρώση (10.9.1637), ότι οι μοναχοί (των 20 σπουδαιότερων μονών), οι κελλιώτες και οι ερημίτες έφταναν συνολικά τους 8.000: Georg Hofmann, *Rom und der Athos*, Roma 1954, σ. 22-23.

— Οι πληροφορίες (στους στ. 36-37, 80-88, 123-129) για την αντιπαράθεση του φιλοκαθολικού αρχιεπισκόπου Κύπρου Νικηφόρου (1641-1674 ή 1677) με τον αντίζηλο και σφετεριστή του θρόνου του Ιλαρ. Κιγάλα (1674-1678) επαναφέρουν προβλήματα άλυτα ως σήμερα. Είναι γνωστό ότι ο Νικηφόρος διαδέχθηκε τον Χριστόδουλο, κατά τα τέλη Μαΐου 1641, συνεχίζοντας τον πολιτικό και θρησκευτικό-ιδεολογικό προσανατολισμό της Κυπριακής Εκκλησίας προς την Καθολική Δύση: Ζαχ. Ν. Τσιρπανλής, Χριστόδουλος και Παρθένιος, αρχιεπίσκοποι Κύπρου, και οι σχέσεις τους με το Βατικανό (1639-1641), *Πρακτικά Συμποσίου Κυπριακής Ιστορίας*, Ιωάννινα 1984, σ. 85-111 (ιδίως σ. 100-101)¹. Διευκρινίζεται τώρα:

α) Ότι ο Κιγάλας και ο πατριάρχης Ιεροσολύμων [μάλλον ο Νεκτάριος, 1661-1669, †1676] είχαν διαβάλει στην Κων/λη, με «αβανία», τον Νικηφόρο (στ. 35-36). Πιθανώς η μαρτυρία να έχει σχέση με την καθαίρεση, που όμως ανακλήθηκε, του Νικηφόρου το 1672: Ιωάννου Χάκκεττ, *Ιστορία της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Κύπρου*, τ. 1, εν Αθήναις 1923, σ. 279. Για τις καλές σχέσεις Κιγάλα-Νεκταρίου πρβλ. την επιστολή του δεύτερου προς τον πρώτο, με αιχμές κατά του Μαυρ. [Μανουήλ Γεδεών, *Νεκταρίου πατριάρχου Ιεροσολύμων αυτόγραπτοι 5 επιστολαί*, εν Κωνσταντινουπόλει 1913, σ. 20· ο Νεκτάριος γράφει από το Σινά κατά Ιούνιο-Ιούλιο (εκατομβαιώνος ε' μεσουύοντος) του 1675· νομίζει ότι ο Κοσμάς χειροτονήθηκε επίσκοπος Πάφου και ελέγχει τον Κιγάλα για τη χειροτονία αυτή].

β) Ότι ο Κιγάλας, χάρη στη βοήθεια του αδελφού του, που είχε γίνει προσωπικός γιατρός του μεγάλου βεζίρη, κατάφερε να αποσπάσει από τις τουρκικές αρχές, στην Αδριανούπολη, το διάταγμα για την εκθρόνιση του Νικηφόρου και τον διορισμό τον δικό του στον αρχιεπισκοπικό θρόνο της Κύπρου (στ. 80-88). Η πληροφορία συνδυάζεται πολύ καλά με όσα γράφει (στις 17.12.1674, από Αθήνα) ο γάλλος πρεσβευτής στην Κων/λη Charles Marie François Olier Marquis d'Angervilliers et de Nointel (1670-1679), που είχε συναντηθεί στη Λάρινα με τον Ιλαρίωνα: «...s' estant fait [ο Ιλαρ.] depuis peu archevesque du royaume par un barrat de la Porte obtenu par son frere medecin du Visir, et c'est en vertu d'un acte si peu canonique qu'il a depossedé l'ancien metropolitte qui n'y a consenty que par force»: Albert Vandal, *L'Odyssée d'un ambassadeur. Les voyages du Marquis de Nointel (1670-1680)*, Paris 1900, σ. 348. Ο μη ονομαζόμενος αδελφός του Κιγάλα (στ. 80-81, 113, 213) είναι ο Δημήτριος (1630 περ.-1681), που είχε φοιτήσει επίσης στο ελλην. κολλ. της Ρώμης: Τσιρπανλής,

1. Χρήσιμη συγκέντρωση πληροφοριών για τον Νικηφόρο βλ. στην ενδιαφέρουσα μελέτη του Ανδρέα Ν. Μιτσιόδη, Ο αρχιεπίσκοπος Κύπρου Νικηφόρος ο Κυκκώτης (1641-1674), *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 2 (1993) 141-148.

Φορητή εικόνα διαστ. 113,5 X 82 εκατ. Προέρχεται από το Μετόχι Αρχαγγέλου Μιχαήλ, Λακατάμεια-Λευκωσία, και βρίσκεται στο Μουσείο της Ιεράς Μονής Κύκκου. Φέρει τη χρονολογία 1650. Αποδίδεται στον αγιογράφο Παύλο. Δωρητής της εικόνας, ο αρχιεπίσκοπος Κύπρου Νικηφόρος. Παριστάνεται η Παναγία Ένθρονη Βρεφοκρατούσα. Η Θεοτόκος με τον νήπιο Χριστό είναι καθισμένη σε αναγεννησιακό θρόνο. Στα άκρα του, επάνω, ανά ένας δεόμενος άγγελος. Ο Χριστός κρατεί ανοιχτό ειλητάριο με το εδάφιο: ΠΝΕΥΜΑ ΚΥΡΙΟΥ ΕΙΠ' ΕΜΕ ΟΥ ΕΙΝΕΚΕΝ ΕΧΡΙΨΕ ΜΕ ΕΥΑ... Στην κάτω αριστερή γωνία απεικονίζεται δεόμενος ο Κύπρου Νικηφόρος, ο οποίος κρατεί ειλητάριο με τη γραφή: Ω ΠΑΝΥΜΙΝΗΤΕ ΜΗΤΕΡ Η | ΤΕΚΟΥΣΑ ΤΟΝ | ΠΑΝΤΩΝ ΑΓΙΩΝ | ΑΓΙΩΤΑΤΟΝ | ΛΟΓΟΝ. Κάτω από τον

Ο Κύπρου Νικηφόρος (1641-1674)

[Λεπτομέρεια από την προηγούμενη εικόνα]

Νικηφόρο η επιγραφή: ΔΕΥΣΙΣ ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΤΑΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΥΡΟΥ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ Ι ΠΑΣΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΗΣ ΑΧΝ̄ ΧΡΙΣΤΟΥ.

Φωτογραφίες της εικόνας μου παραχωρήθηκαν ευγενώς από το Μουσείο της Ιεράς Μονής Κύκκου. Προς τη Μονή και τον προϊστάμενο του Μουσείου κ. Στέλιο Περδίκη εκφράζω θερμότερες ευχαριστίες. Ο κ. Περδίκης μου έδωσε όλα τα πληροφοριακά και περιγραφικά στοιχεία της εικόνας που παραθέτω.

Το *ελλην. κολλ...* σ. 552-554. Η λέξη, με την οποία ο Κοσμάς χαρακτηρίζει τον Δημήτριο, δηλ. *Achitofel* ή *A<D>chitofel* [:] (στ. 81) δεν μου είναι γνωστή· έχει υποτιμητικό περιεχόμενο: Τα λεξικά και οι εγκυκλοπαίδειες δεν με βοήθησαν για κάποιο συσχετισμό. Μπορεί άραγε να συνδυασθεί με τη λέξη Αρχι-τυφών (:).

γ) Ότι ο Γαριών «συμβιώνει» με τον Νικηφόρο στον αρχιεπισκοπικό θρόνο. Αυτό φαίνεται καθαρά στη διαδικασία εκλογής και στην τελετή χειροτονίας του Κοσμά (στ. 119-139). Φυσικά δεν πρόκειται για φιλική «συγκατοίκηση». Η πικρία και το ξέσπασμα του Νικηφόρου δημοσία κατά του Κιγιάλα αποκαλύπτονται μέσα από τον έντονο διάλογο των δύο αρχιερέων, όταν αντιδικούν ως προς το αν είναι νόμιμη ή όχι η υποψηφιότητα του Κοσμά (στ. 123-129). Ο Νικηφόρος θα κατηγορήσει ανοιχτά τον Γαριώνα, ότι παραβιάζοντας τον νόμο σφετερίστηκε τον αρχιεπισκοπικό θρόνο, ότι πάνω από τρεις φορές στανδάλισε τον κόσμο στην προσπάθειά του να διώξει τον νόμιμο ιεράρχη. «Παράνομος είστε σεις», του πετά ο Νικηφόρος, «όχι ο Κοσμάς». Τη χειροτονία την κάνει ο Νικηφόρος, ντυμένος με τα επίσημα άμφιά του. Παρίσταται και ο Γαριών, που οργισμένος δεν θέλησε να βάλει τη μήτρα (στ. 135). Τελικά ο γέρον Νικηφόρος δεν απογοητεύθηκε· συνέχισε και μετά το 1674 να επικοινωνεί με το ποιμνιό του και με το εξωτερικό, χρησιμοποιώντας πάντα τον νόμιμο τίτλο του στα 1677 π.χ. γράφει στον Colbert για να καταγγείλει την επικίνδυνη συμπεριφορά του γάλλου εμπόρου στην Κύπρο Sauveur Marin: Anna Pouradier Duteil-Loïzidou. *Consulat de France à Larnaca (1660-1696)*, τ. 1. Nicosie 1991, σ. 39. 87-89. Ως πού εκτεινόταν πάντως η δικαιοδοσία του, όταν και ο Γαριών βρισκόταν στην Κύπρο, είναι δύσκολο να προσδιορισθεί. Και ο Νικηφόρος μαρτυρείται εν ζωή ακόμη το 1679 (Hill, *A History of Cyprus*, τ. 4, σ. 336).

— Το μισοερετωμένο αγιορείτικο μοναστήρι του Αγ. Γεωργίου του Μάρτυρος, που θα το ανακαινίσει ο Κοσμάς (στ. 41-45), ταυτίζεται (κατά τον Α. Τηλλυρίδη, Ένα ανέκδοτο κείμενο του μητροπολίτη Κιτίου Κοσμά Μαυρουδή, *ό.π.*, σ. 168-170 σημ. 13) με τον Άγιο Γεώργιο τον Κοντό στη Λάρνακα.

— Η *Dottrina Christiana* του Bellarmino (στ. 56-57), της οποίας αντίτυπο ο Κοσμάς προσφέρει στον προύχοντα της Αττάλειας Νικόλαο Ματζιάρογλου, είναι προφανώς η ελληνική μετάφραση του βιβλίου που η Προπαγάνδα είχε τυπώσει στα 1637 και κυκλοφορούσε διά των μισιοναριών στην Ανατολή (και στην Κύπρο ειδικά): Ζαχ. Ν. Τσιροπανλής, *Οι ελληνικές εκδόσεις της «Sacra Congregatio de Propaganda Fide»*, σ. 513. 524-528.

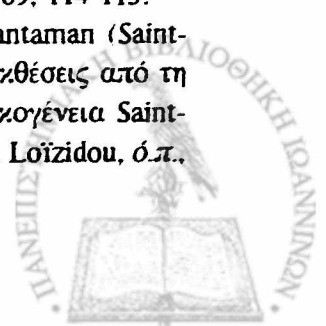
— Τα σχετικά με τον τάφο και τον ναό του Αγ. Λαζάρου του τετραημέρου (στ. 76-77, 142-144) στη Λάρνακα είναι αρκετά γνωστά· βλ. π.χ. Χάγκεττ, *Ιστορία*, τ. 2, εν Πειραιεί 1927, σ. 257-266· Ν. Γ. Κυριαζής, *Τα μοναστήρια εν Κύπρω*, Λάρνακα 1950, σ. 65-72.

— Ο Γεράσιμος Κιτίου-Αμαθούντος που λόγω γήρατος παραιτείται, κατά τον Οκτώβριο του 1674, υπέρ του Κοσμά (στ. 88-90, 134), είναι προφανώς ο ίδιος που από λάθος (Χάγκεττ, *ό.π.*, σ. 78) αναφέρεται ότι εγρημάτισε επίσκοπος το 1688.

— Για τον γάλλο πρόξενο Balthazar Sauvan (στ. 102), εκτός από όσα αναφέρθηκαν πιο πάνω, βλ. και Pouradier Duteil-Loïzidou, *ό.π.*, σ. 304 [index]: πάμπολλες οι μαρτυρίες από τη δραστηριότητα του Sauvan στην Κύπρο, όπου εγρημάτισε επί 22 χρόνια (ως το 1691) πρόξενος.

— Ο βενετός πρόξενος στην Κύπρο Antonio (ή Giovanni Antonio) Santonini (στ. 102-103, 173-174) είναι και από αλλού γνωστός: Loïzidou, *ό.π.*, σ. 38-39, 71-73, 107-109, 114-115.

— Οι δύο γάλλοι έμποροι Salvator Marin (Sauveur M.) και Vittorin Santaman (Saint-Amand V.) των στ. 103-104, αναφέρονται συχνά στις γαλλικές προξενικές εκθέσεις από τη Λάρνακα. Ο Marin μαρτυρείται στην Κύπρο από το 1657 ως το 1688· η οικογένεια Saint-Amand διατήρησε εμπορικό οίκο ως τα χρόνια της γαλλικής επανάστασης· βλ. Loïzidou, *ό.π.*,

σ. 14-15, 24-25, 26-27 και *passim*.

— Για την παρουσία και τη δραστηριότητα στην Κύπρο του 17ου αι. των μοναχών Zoccolanti (στ. 109) βλ. τις μαρτυρίες από έγγραφα της Προπαγάνδας: Ζαχ. Ν. Τσιρπανλής, *Ανέκδοτα έγγραφα εκ των αρχείων του Βατικανού (1625-1667)*, Λευκωσία 1973, σ. 7, 36, 42, 54, 55, 207.

— Για τους λατίνους επισκόπους (Πάφου) Giovanni Battista da Todi (1658/1662-1666) και Arsenio da Milano (1667-1670) του στ. 110 βλ. Τσιρπανλής, *ό.π.*, σ. 211, 240, 247 και *passim*.

— Ο επίσκοπος Κερυνίας Λεόντιος, ανεψιός του αρχιεπισκόπου Νικηφόρου και φιλοκαθολικός (στ. 117-118, 133-134, 136) είναι γνωστός και από αλλού: Κ. Χατζηψάλτης, Έλληνες επίσκοποι Πάφου και Κερυνίας κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας (16ος και 17ος αιών), *Κυπριακαί Σπουδαί* 24 (1960) 70-71· *πρβλ.* και Τηλλυρίδης, Κοσμάς Μαυρουδής, σ. 68 σημ. 1.

— Για την εκκλησία του Αγ. Ιωάννη του Ευαγγελιστή στη Λευκωσία (στ. 120), γνωστή και ως Άγ. Ιωάννης ο Πίπης, βλ. Ν. Κυριαζής, *Τα μοναστήρια*, σ. 58-61.

— Ως προς την ενορία του Αγ. Κασσιανού Λευκωσίας (στ. 130-131) *πρβλ.* τη μνεία της ομώνυμης εκκλησίας στον Κυπριανού, *Ιστορία χρονολογική της νήσου Κύπρου*, Ενετίησιν 1788 (αναστατ. επανέκδ. εν Λευκωσία 1971), σ. 394· περισσότερα για τη λατρεία και την εκκλησία του Αγ. Κασσιανού στην Κύπρο βλ. Κώστας Π. Κύρρης, Πέντε κυπριακά αγιολογικά μελετήματα, *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 3 (1996) 96-103.

— Τα σχετικά με τους επισκόπους της Κύπρου και τον αριθμό των επισκοπικών εδρών (στ. 142-153 — παρεμφερή αναφέρει ο Μαυρ. στον Ραβτιό: Τηλλυρίδης, *ό.π.*, σ. 72-73) πρέπει να γίνουν δεκτά μόνο μετά από ενδελεχή έρευνα· *πρβλ.* τις οικείες μαρτυρίες στον Χάκκεττ, *Ιστορία*, τ. 2, σ. 10-14, και Κ. Χατζηψάλτης, Μητροπόλεις και επισκοπές της Εκκλησίας Κύπρου και το σχετικό κείμενο τριών κωδίκων, *Κυπριακαί Σπουδαί* 13 (1949) 29-37.

— Ο πρεσβυτής «di Trè» (στ. 182-183), στον οποίο οι Γάλλοι της Κύπρου διαβιβάζουν την αλληλογραφία τους, είναι άραγε ο γνωστός πρεσβυτής της Γαλλίας στην Κων/λη de Nointel (1670-1679); Εκπροσωπούσε και άλλα ευρωπαϊκά κράτη την εποχή αυτή;

— Η μνημονευόμενη ομολογία πίστεως προς την Καθολική Εκκλησία που συντάξαε στα ελληνικά την 20.1.1675 ο Μαυρ. (στ. 179-182) διατηρείται ως σήμερα στο αρχείο της Ιεράς Εξέτασης στη Ρώμη· το σχετικό κείμενο δεν συντάχτηκε κατά το υπόδειγμα που είχε καθιερωθεί από τον πάπα Ουρβανό Η΄· βλ. την πληροφορία του G. Hofmann, *Byzantinische Bischöfe und Rom*, *Orientalia Christiana* XXII-3, num. 70 (Iunio 1931) 150· *πρβλ.* και Τσιρπανλής, *Το ελλην. κολλ.*, σ. 621.

— Ο Αρμένιος επίσκοπος Ιωάννης Ζαλτάγιολου (:Zaltagiogli), που το Πάσχα του 1675 (Απρίλιος) βρέθηκε στην Κύπρο (στ. 183-187), δεν μου είναι γνωστός από αλλού.

— Ο Νεόφυτος, από τη Χίο, πατριάρχης Αντιοχείας (1672-1682;), που επίσης το Πάσχα του 1675 βρισκόταν στην Κύπρο και φιλοξενήθηκε από τον Κοσμά (στ. 188-199), μαρτυρείται και σε άλλα έγγραφα· *πρβλ.* Χάκκεττ, *ό.π.*, τ. 1, σ. 279· άρθρο Antioche του C. Karalevskij στο *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastiques*, τ. 3, Paris 1924, σ. 643-644, 700.

— Ο μέγας διερμηνεύς Αλέξανδρος, πρώην μαθητής του ελλην. κολλ. (στ. 214-215), ο οποίος μάλιστα παρενέβη υπέρ του Κοσμά και κατά του Δημητρίου Κιγάλα (στ. 213), είναι βέβαια ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος ο εξ Απορρητών (1641-1709/1710); Τσιρπανλής, *Το ελλην. κολλ.*, σ. 606-608.

— Ο μη ονομαζόμενος βενετός πρόξενος στη Σμύρνη (στ. 219) μπορεί ίσως να ταυτισθεί με τον Francesco Luppazzoli; Τσιρπανλής, *ό.π.*, σ. 542 (μνεία του στα 1672).

Il[123^r] Illustrissimo e Reuerendissimo Signore
e Padron Colendissimo,

l² † Essendo dal' intimo cuore obligato a V.S. Illustrissima, hauendo già hauuto notitia³ dal signor Don Pastritio, dell'humanità che possiede, non ho mancato di subito⁴ delineare questi pochi caratteri, tra quali mi muostro, non secondo la dignità⁵ hauuta in Cipro, nell' anno preterito, come già suppongo che il S.D. Pastritio habbia⁶ denotatogli ogni cosa, ma come figlio obediante, che, secondo il mio parere, per undici⁷ anni di tempo ho usato questa obediencia, con essermi intraposti tanti ostacoli, quanti furono⁸ le bastonate, gli esilij, le persecutioni, le ingiurie, gli oltragij, le occisioni più⁹ di dieci uolte contra me tramate, con hauer trascorso quasi le tre parti dell'¹⁰ mondo, senza scorrermi altro per la memoria che quelli dolci et ortodoxi documentil¹¹ della uera sposa di Christo, Madre Uniuersale, Santa Romana Ecclesia, et le affabili¹² parole del mio caro maestro signor D. Pastritio, che mi hauea proferte alla mia da costil¹³ partenza, 1663, et la lettera scrittami dalli Eminentissimi Prencipi da questa S. Congregatione¹⁴ di Propaganda Fide, mandata per mezo dell' Illustrissimo Secretario Monsignor Albriccio, e di quellal¹⁵ dell' Eminentissimo Cardinal Ghigi, 1664, ritrouandomi alhora in Tunisi di Barbaria vicario¹⁶ Patriarchale d' Alessandria; pertanto uolendo fare il molto in brieue, per non¹⁷ attediarla, mene trasporto a Cipro.

Arriuato adonque al undecimo anno della missione,¹⁸ di propria uolontà intrapresa, anchor che l'habilità di far il missionante non fusse¹⁹ bastevole, tutta uolta il desiderio che haueuo di far bene alla nostra Gretia, uedendola²⁰ in sí grande ignoranza, nelle cose della fede, bisognosa d'ogni sorte d'ammaestramento,²¹ mosso d'una tale compassione, non ho sparagnato la fatica allo studio et l'assiduità,²² con la compagnia ed ammaestramenti dei Padri Zoccolanti, Cappucini, et altri douunque²³ io gli hauessi incontrato. Per Tessalia, dunque, Larissa et Grecia et Macedonia,²⁴ dal Monte Atone detto Monte Santo, contenente 15 milla monaci e più, 24 monasteri,²⁵ doue si ritrouano li fundamenti dello schisma, doue uiddi libracci et cartonaccil²⁶ pieni di tenebre, non pocco arato et operato sotto mano, reducendoli di uoler²⁷ fare un seminario quasi di dotrina vera. Mi diedero il titolo tra' i Abbati d'²⁸ Archimandrita.

Et con questo trapassando molto mare et luoghi, arriuato al²⁹ Cipro, non per fermarmi li, hauendo sempre il scopo di rapresentarmi tam prestoll³⁰ [123^v] a cotesta mistica Sion Roma, transuestito sotto l'uestito e nome d'Agiorita, d'Atonita,³¹ per politica, con intentione d'imbarcarmi incognitamente per costi, di poter esser aiutato³² al mio già premeditato intento, et di trouare uno cooperante et assistente.

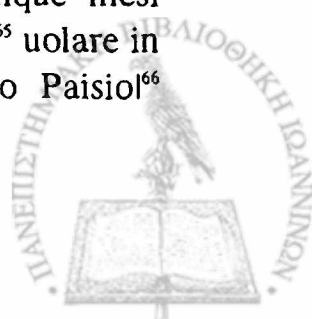

Ma essendol³³ cognosciuto dal popolo. 1673. tempo quadragesimale. et dall' Arciuescouo vecchio.³⁴ catolico. che m'hauea. 1665 a 15 di Marzo. consecrato et ordinato presbitero. lui anchel³⁵ ritornato da Costantinopoli. per una auania fattali per l'incognite insidiel³⁶ di signor Cicala et di Patriarcha quasi hodierno Hierosolimitano. et nella sua vecchiaia³⁷ uiaggiato. huomo splendido. ortodoxo. celebre -loro meglio han notitia del tutto-.³⁸ conosciuto dunque da lui (di questo credo. come mi dissero. habbijno precisamente³⁹ scritto a loro Signorie Eminentissime et Illustrissime padre prefetto Zoccolante. mio confessore. da Cipro.⁴⁰ insieme i Cappucini). tanto dal Arcivescouo quanto dal populo. mi trattennero et persuaden-⁴¹ domi con buona intentione mi consegnorono fra tanto un monasterio detto di S. Giorgiol⁴² Martire. per trattenermi et ammaestrare. l'atto esercitando di maestro (con questa scusa).⁴³ dedicato il sopra detto monasterio al Monte Santo: il quale essendo un poccol⁴⁴ ruinato. uolsi con l'elemosina di signori Consoli. mercanti et christiani dil⁴⁵ raccomandarlo et rifabbricarlo.

In questo mentre m'ammalai mortalmente et sanato⁴⁶ che fui. incirca di 6 mesi. per necessit  della fabrica et per schivarel⁴⁷ l'inuidia di Turchi. minacciato da quelli. mi diedi al uiaggio di Sattalia:⁴⁸ usandomi di predicare. con non poccha fatica. in linguaggio turchesco. essendol⁴⁹ con grande giubilo riceuuto dalli Attalioti. gente barbara. inscia dil⁵⁰ confessione. inusitata de sacramenti. correuano la pouera gente (Signori).⁵¹ squadre squadre. merauigliandosi et dicendo. da doue sete uenuto?⁵² da Gierusalemme o dal cielo? che parole son queste? restauano quasil⁵³ come rapiti in chiesa; correuano migliaia alla S. Confessione. Li narrauol⁵⁴ la vera catedra di Christo esser Roma. con modo. poi. nelle confessioni. dell⁵⁵ Sommo Pontefice Santissimo Papa etc. Tra tutti fu et   un riccho et nobile Nicolaol⁵⁶ detto Maggi r 'ogli. al quale diedi unico libro hauendo. di Dottrina Christiana⁵⁷ Belarmina; subito si rese al obediencia della Santa Romana Ecclesia.

In queil⁵⁸ giorni. ecco spunt  un diauolo per dir meglio che diacono d'Alessandria.⁵⁹ sporgendo uoce al popolo semplice contra di me. che io ero papista. ma hauendol⁶⁰ [124^r] gi  captiuato il popolo. insieme con questo primato. nell'anno 1674. furon poco stimatel⁶¹ le cianze di quel satanasso.

Tutti. dunque. Signori Eminentissimi et Illustrissimo. erano in certe superstitionil⁶² merauigliose. come nelle mie periodi notate. in greco contengo. denotate et descritte. tantol⁶³ di questi quanto di douunque. con la diuina assistenza et la loro benedittione son sradicate;⁶⁴ iui quasi cinque mesi fermatomi. con gran dolore di cuore. non potendo esser ubique et⁶⁵ uolare in persona. anche richiamato con lettere dal Patriarcha di nuouo Paisiol⁶⁶ d'Alessandria. non senza rancore di quella plebe etc.

Donde con una somma d'elemosinal⁶⁷ per l'incominciata fabrica del sopradetto monastero di Cipro, imbarcatomi per andare⁶⁸ prima al sopra detto Patriarcha che mi chiamaua, s'alzò, giunti che fummo al⁶⁹ Damia, la notte una tempesta, uento ostrià, che di niente mancò s'annegassimo.⁷⁰ senza vele tutta quella notte, mese Febraro 20; in quella fortuna et naufragio⁷¹ nel sogno uiddi esser dentro quello monasterio di Cipro et un giovanel⁷² risplendente dicendomi: Cosma, doue andate? questa è la vostra fedeltà?⁷³ e la mia casa? doue l'abbandonate? doue andate? rizzateui sù, et⁷⁴ uedete doue uoi uolete o douunque io uorrò andarete? subito, o Giesù.⁷⁵ Maria, Signori, uolaua quasi la naue senza vele; al alba fummo ritrouatil⁷⁶ nelle saline di Larnica, fuor d'una chiesa fabricata di Sant'Elena⁷⁷ et di Leone imperatore, secondo sepolcro di S. Lazzaro quatruiduano.

⁷⁸ Uscito dalla naue m'informai, se non fosse alcuno sospetto di Turchi, et⁷⁹ in spatio di sette mesi faticando, predicando, l'anno medesimo, preterito,⁸⁰ il mese di Settembre ecco l'insidie et le tessiture di signor Cicala con il nuouo⁸¹ Achitofel suo fratello, che stà appreso il gran vezir medico, li mandò ⁸² d' Adrianopoli commandamento di cauar il legittimo Arciuescouo, mio⁸³ padre spirituale, 35 anni regnante in quella isola, consolatione de poueri⁸⁴ et un destro braccio dei Padri missionanti, dico Niceforo catolico,⁸⁵ quello che m' ha consecrato conditionatamente (come più basso dirò)⁸⁶ et, nel mio uenire in scriptis denotato, ostenderò; per uia di Turchi signori⁸⁷ Cicala, con grand' amaritudine del Niceforo espulso a forza di⁸⁸ denari, ordinato; dopp' un mese il mio predecessore Metropolital⁸⁹ di Citi et Amatunta detto Gerasimo, per la sua vecchiaia alhora⁹⁰ et più prima, uolendo fare renuntia uolontaria del suo trono.⁹¹ [124^v] scrisse a Cicala, che era nella dignità in quei giorni, al' apparenza,⁹² mi mandorono alcuni del clero con una lettera di propria mano di Cicala⁹³ d'andarmi presto a Nicosia, doue mi dissero uolermi promouere a questal⁹⁴ carica, con hauer risposto io di non esser habile a tal officio. Sforzatto⁹⁵ pertanto dissi et resposi: pensarò, se è uolontà del Signor, si farà.

Uscito⁹⁶ subito, senza dar tempo al tempo, andai ai Padri Zoccolanti e Cappucini.⁹⁷ riferendoli il propostomi, i quali hauendo bene considerato cotesta proposta,⁹⁸ in chiesa messi in ginocchione, fatta oratione insieme, dicendo, ueni Sanctel⁹⁹ Spiritus. Mi risposero, dissero, che se sarò consecrato da Cicala,¹⁰⁰ sarebbe la consecratione inualida, ma se sarò consecrato dal suo¹⁰¹ predecessore Niceforo il vecchio, sarebbe ualida; qual cosa hauendola¹⁰² saputa i Signori Consoli Francese, il Baldasar Souan, et il Venetiano signor¹⁰³ Antonio Santonini et dua mercanti Francesi, Saluator Marini¹⁰⁴ et Vittorin Santaman, recusando doppo che lo seppe Cicala et non¹⁰⁵ uolendo

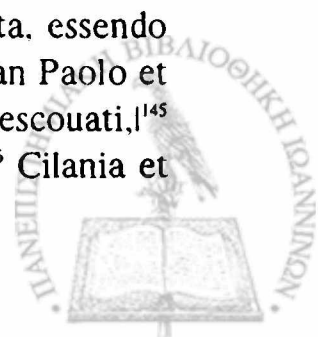

et proponendo altri. dicendo a Turchi me esser latino et¹⁰⁶ papista. a despetto suo. spesero tre milla otto cento piastre. conl¹⁰⁷ dire che mi faceuano a conti loro. per la Religione e zelol¹⁰⁸ che possedeuano. con farmi loro medesimi consecrare dal propostol¹⁰⁹ dei Padri Zoccolanti. cioè Padre Carlo prefetto. che stà nel luogol¹¹⁰ di Giouan Battista et Arsenio. vescovi già morti. et d'altri.

Tralasciol¹¹¹ le difficoltà conciliaboli. scomuniche inualide fatte da Cicala.¹¹² l'argomentationi che pubblicamente furono tra noi. le minaccechel¹¹³ dalla parte di suo fratello impauorendomi di fare. Non uoleual¹¹⁴ dunque che celebrasse il Vecchio. Subbito uiene commando dal¹¹⁵ Musellim. uice Re di Cipro. organizzato da S. Consoli. mercanti et¹¹⁶ i Padri. che si facesse la mia elettione et consecratione dall¹¹⁷ Niceforo. oue concelebrò anche il suo nepote Metropolital¹¹⁸ di Cerinia detto Leontio. catolico Romano, come credo lo sappino.

¹¹⁹L' elettione si fece il preterito Decembre ai dieci. lunedì sera.¹²⁰ in una grande chiesa di Nicosia. di San Giouanni Euangelistal¹²¹ [125^r] (nella quale. 1665 15 Marzo. fui consecrato sacerdote). con grande contrasto dil¹²² Cicala. alla presenza di Padri. Consoli et mercanti et di tutto il popolo.

¹²³Alhora li disse Niceforo: uoi m'hauete illegitimamente usurpato il trono.¹²⁴ chi ui contrastò? adesso che u'importa? Disse Cicala: deue esser esaminato di chel¹²⁵ Religione sia; Niceforo: prima che uoi fosti uenuto in questa nostra isola.¹²⁶ questo era uenuto; uoi più di tre uolte hauete scandalizzato nell uoler¹²⁷ cauarmi dal mio trono; uoi sete illegitimo; finimola. deue esser eletto Cosma;¹²⁸ disse Cicala al clero: che dite? l'aprouate per vescovo et metropolital¹²⁹ questo? Tutti risposero. con una uoce. è degno et di sì, et si fece l'elettione;¹³⁰ dimani che fu 11 di Decembre tutti congregati et radunati nella parochial¹³¹ detta di Santo Kassiano. fatti li decreti. cioè in greco *οι ψήφοι*, dal¹³² sei clerici. si uestirono Niceforo. catolico. vecchio Arcivescouo. et¹³³ Cicala Hylarione detto. il Metropolita di Cerinia. catolico. nepote dil¹³⁴ Niceforo. et quello che mi renunciò. Gerasimo. di buoni sentimenti. ill¹³⁵ vecchio; per rabia non uolse uestire corona il Cicala. solamente Niceforo.¹³⁶ Et subito mandorono secretamente all'Arcivescouo. con il suo nepote. i Padri¹³⁷ (Francescani). alli catolici dico. nell' impositione delle mani et nel p<r>oferir. chel¹³⁸ si farà della forma le parole consecranti. habbate ferma l'intentione;¹³⁹ et così circa quinta hora di giorno. martedì. con ogni contritione.¹⁴⁰ uera fede et obediencia alla Sacrosanta Romana Ecclesia. ben¹⁴¹ preparato l'indegno et peccatore. inginochiato. fui consecratol¹⁴² episcopus et metropolita. essendo quella sede di San Lazzarol¹⁴³ quatruiduano. consecrato in Citi da San Paolo et Barnaba.¹⁴⁴ Apostoli. et d'Amatunta. Questa diecesi ha quatro vescouati.¹⁴⁵ cioè che antichamente erano separati vescouati Curij. Leucara.¹⁴⁶ Cilania et

Limesson. e come l'Arciuescouato di Ochridal¹⁴⁷ ha sotto di sè Metropoliti di Castoria, Debra et altri, talmentell¹⁴⁸ [125^v] l'isola nostra di Cipro haueua prima il tempo di S. Epifanio, comel¹⁴⁹ ho uisto in antichi codici. 32 uescouadi. doppo. al tempo dil¹⁵⁰ Giustiniano imperatore, 16 uescouadi et quatro metropolitati.¹⁵¹ cioè Seleuciense, Pafo, Citi e Amatunta, Cerinia; doppo.¹⁵² nelle mani di Re di Spagna, duca di Sauoia et dei Signori¹⁵³ Venetiani, un Arciuescouo Greco con tre vescoui metropolitati.

¹⁵⁴ Mi mostro pur opportuno inperlongare cose che io le deuo imporle,¹⁵⁵ non explanarle. Il mio perpetuo Patriarcha, superiore¹⁵⁶ Arcivescouo, altro non è se non quello che unanimiter.¹⁵⁷ ab ascensione Domini nostri Jesu Christi, la Catholica Uniuersale¹⁵⁸ Santa Romana Ecclesia ha sommo Pontefice, Papa,¹⁵⁹ Pastore et Maestro. vero Vicario di Signor Nostro Giesù Christo.

¹⁶⁰ Tre giorni prima che fosse fatta la consecratione sopra detta, mi nascosi per¹⁶¹ ritirarmene et fuggire. uedendo la difficultà. Ma Padre Carlo, miol¹⁶² confessore, insieme con il Padre Pietro mi diedero animo et consigliol¹⁶³ e fù fatta in questa forma.

Doppo. dunque, si era bisogno dil¹⁶⁴ pigliare la pattente al apparenza dal Cicala. per uscire fuoral¹⁶⁵ et andarmene alla mia diocesi. Uoleua una gran somma di danaril¹⁶⁶ per darmi licenza. et essendo io con termine d'alcuni giorni per lel¹⁶⁷ feste del Natale, andato prima a Larnica, tutto il mio clerol¹⁶⁸ m'ha riceuuto degnamente, et le altri parti della mia diocesi¹⁶⁹ dando nuoui ordini et nuoue regole ai monasterij. sudditi miei,¹⁷⁰ ai sacerdoti et alle plebi, con essortarli giornalmente et¹⁷¹ con obligo mio ammonirli. Doppo le feste intonaua quasi et¹⁷² inuiaua contra di me Cicala scomuniche. irritamenti, ma tutti¹⁷³ non sene curauano di lui. Alla fine il Signor Consule Venetiano,¹⁷⁴ detto Antonio Santonini. mentre che li doueua una somma dil¹⁷⁵ [126^r] denari Cicala, messo dai Padri, hauendo uisto li spropositil¹⁷⁶ che mi tentaua sempre, lo constrinsse tanto di pacificarsi con me.¹⁷⁷ Onde quasi mi diede la patente che io già tengo attestital¹⁷⁸ con hauer pigliato denari, ma sempre pieno d'inuidial¹⁷⁹ et antipatia contra di me.

In quelli giorni, 1675. 20 Gennaro,¹⁸⁰ li signori Consoli et i mercanti. insieme tutti i Padri scrisserol¹⁸¹ con la mia in greco charattere scritta professione della fedel¹⁸² e lettere alla S. Congregatione in un piego, i signori Francesi al imbasciatore¹⁸³ di Trè per uia di Marseglia. et d' altroue. et con un vescouo Armeno.¹⁸⁴ che fu presente nella mia diocesi et Giouedi Santo. che io faceuol¹⁸⁵ la funtione della lauanda de piedi. et le feste pasquali in¹⁸⁶ alcune ordinationi di sacerdoti et diaconi, partito doppo ill¹⁸⁷ mese d'Aprille; Giouanni Zaltagiogli nomato. Credo esser costi.

¹⁸⁸ Quelli giorni passaua anche l'antiocheno Patriarcha d'oggi dettol¹⁸⁹

Giuffari e per prendere un mio fratello con Amante. di ceto tu queste
 cose. sinche trouai aperto l. aditi di uenire a questa mistica Sion in
 questo preside dno. Giubileo Santo & Peruenere. parte la bramata indulgen-
 zia. et per la pouera mia. Grege di christo. et di tutti quei. che habbino
 aperti li occhi. Et anima di parte. ad esser aiutato ai bisogni della mia
 Diocesi questa è una breue Narratione La piu ipotetica. madre che
 se dicit Narratione dal bel principio. della mia intrapresa Materia: certo
 che mi vederei a. V. S. Ma molto ipotetico. kuegrache la conseruo all.
 abbocazione. che come spero. alla clemenza diuina faremo. tralasciando il
 progiameto fauori da conuati maestri. La puette. di Natalia. di Conuati
 d'esso cinque. mesi fa. li pericoli dal nauio. in Adrianopoli. di cicala
 se no fuisse il Crudo interprete Alejandro di bezir. che era scholare. del
 collegio nostro Greco. et poi finalmente da smirna. trahito dal Ave.
 uerani. Catolico. come se fuisse in propria diocesi. il cui fratello mi uolse
 accompagnare. come i persona diro. non dico altro. ma. con d'el dno. di
 denoto che da lei prendono le mie speranze. d'abboghe a sapere. de
 ho lettere. del sig. Console di smirna. Venetiano. una sua. a V. S.
 e l. allora al suo figliolo. finisco. co daragli una humile. et obsequiosa
 riverente da Livorno. anchora nelle ultime di Lazzarico. 1675. ca.

Di V. S. Ma di Reu.

humilissimo Seruitore et obediendissimo

 Cosmas Mauritiuss Metropoli
 in Cypro, Cypriensis et Amathuntis

Neofito, passato di là et si dimorò nella mia diocesi alcuni giorni.¹⁹⁰ hauendolo honorato, conuitato et messo a celebrare pontificalmente,¹⁹¹ concionai a presenza sua; doppo, in tauola mi disse: hauete uisto Papa?¹⁹² Discorressimo un gran spatio di tempo, tanto che al ultima parola. con¹⁹³ animata coscienza confessò: Credo ueramente questa è la Madre Ecclesia¹⁹⁴ La Romana, e noi in grandissima discordia si trouiamo etc., hauendol¹⁹⁵ a lui detto tutto ciò che dio m'inspirò, dandoli consiglio, che quandol¹⁹⁶ ritornarasse da Costantinopoli, sempre si consigliasse da Padri Latini.¹⁹⁷ Questo d'hoggi è Scioto. Doppo, andò a Nicosia, et uedendol¹⁹⁸ contrario, lo rimprouerò, il Cicala dico, che non douea fare contra me,¹⁹⁹ mentre studiò nel medesimo Colleggio di Roma.

Fidato adonquel²⁰⁰ nelle mandate lettere dalli antesignani, ho pigliato licenza dal Arcivescouol²⁰¹ et dal clero, hauendo lasciato suggerente nel mio luogo un vicario, mio fidato.²⁰² sotto pretesto di uolermi andare in Tunisi, mia patria, per disporre i mieill²⁰³ [126^V] affari e per prendere un mio fratello costà dimorante, dicendo tutte questel²⁰⁴ cose, sinche trouassi aperto l'adito di uenire a questa mistica Sion, in²⁰⁵ questo presente anno, Giubileo Santo, per riceuere parte le bramate indulgenzel²⁰⁶ per me et per la pouera mia grege di Christo et di tutti quei che habbinol²⁰⁷ aperti li occhi dell'anima, et parte ad esser aiutato ai bisogni della mia²⁰⁸ diocesi.

Questa è una brieue narratione, la più importante, mentre che²⁰⁹ se dassi narratione dal bel principio della mia intrapresa materia, certol²¹⁰ che mi renderei a V.S. Illustrissima molto importuno, auegnache la conseruo all'²¹¹ abboccatione che, come spero alla Clemenza Diuina, faremo; tralasciando ill²¹² spogliamento fattomi da corsari Maltesi, l'asprezze di Natolia, di Carmania,²¹³ adesso cinque mesi fa, li pericoli dal fratello in Adrianopoli di Cicala,²¹⁴ se non fusse il Grand' Interprete Alessandro di Vezir, che era scholare dell'²¹⁵ Colleggio nostro Greco, et poi finalmente da Smirna trattato dal Arcivescouol²¹⁶ ueramente catolico, come se fusse in propria diocesi, il cui fratello mi uolse²¹⁷ accompagnare, come in persona dirò. Non dico altro, ma con un silentio gli²¹⁸ denoto che da lei pendono le mie speranze, dandogli a sapere che²¹⁹ ho lettere del Signor Console di Smirna Venetiano, una sua a V.S. Illustrissima²²⁰ e l'altra al suo figliolo.

Finisco con dargli una humile et obsequentel²²¹ riuerenza.

Da Liorno anchora nelle ultime di Lazzaretto, 1675. 24 Nouembre.

²²²Di V.S. Illustrissima et Reuerendissima

²²³humilissimo seruitore et obedientissimo

²²⁴Cosmas Mauritius. Metropolita

²²⁵in Cypro, Cytiensis et Amathunte

ABSTRACT

CONTACTS BETWEEN CYPRIOT MONKS AND THE CATHOLIC WEST IN THE SEVENTEENTH CENTURY

by

Zacharias N. Tsirpanlis

After 1570/1, the Cypriots' hopes of liberation from Turkish occupation were firmly pinned on the West. The prime movers in this collaboration with the Christian powers in Europe were members of the Orthodox Church of Cyprus. This article explains how and why the Cypriot clergy conducted their communication with the West.

One of the basic incentives for a Cypriot monk to travel to Europe was his desire to attend a university or a university-level theological establishment (usually in Padua or Rome). A good education was a matter of patriotism, for it could be used to serve the enslaved homeland. A number of scholars (notably Neofytos Rodinos, Athanassios the Orator, Ilarion Kigalas, and Kosmas Mavroudis) embraced pro-Catholic ideas or even became Uniats, in the hope that the Pope would do something to help liberate Cyprus.

Other aspects of the Cyprus-Europe interface were apparent in the contribution of Cypriot monks to religious humanism (1600-70), as also in their tendency to travel or even to emigrate. Cypriot monks thus acquired a cosmopolitan outlook. A typical example was Kosmas Mavroudis, one of the most widely travelled Greeks of the seventeenth century.

In the Appendix, a long letter of Mavroudis' (from Leghorn, dated 24 November 1675) is published, with comments, for the first time. It concerns his travels and the spiritual and religious situation on Cyprus.

University of Ioannina
Department of History

